

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 92 (1940) 16 may 2019-cu il

İranda Azərbaycan türklərinin milli-azadlıq hərəkatı tarixinin (1941-1946-cı illər) tarixşünaslığı

Məlumdur ki, XX əsrin birinci yarısında İran ərazisində dörd böyük inqilab baş vermişdir ki, onların da üçü (1905-1911-ci illər-Məşrutə inqilabı, 1918-1920-ci illər-Şeyx Məhəmməd Xiyabani hərəkatı, 1941-1946-cı illər hərəkatı-"21 Azər" hərəkatı) bilavasitə Azərbaycan türklərinin adı ilə bağlıdır. Dördüncü inqilab isə 1978-1979-cu illəri əhatə edir. Bu inqilab Pəhləvilərin hakimiyyətinə qarşı çevrilmiş və burada da aparıcı qüvvə yenə də Azərbaycan türklərinə məxsusdur.

İranda 40 milyondan çox azərbaycan türkünün məsələsi həmişə Güzey Azərbaycan ədəbiyyatında və tarixində öz aktuallığını saxlamış, bu gün də bu aktuallıq qalmaqda davam edir.

Güney Azərbaycanın 1941-1946-cı illərin tarixi hadisələrindən bir o qədər də vaxt keçməyib. Lakin bu keçən dövr ərzində problemlə bağlı yazılmış əsərlərin elmi təhlilinin aparılması vaxtı çatdığı qənaətimdəyəm. Müasir Azərbaycan tarix elmində Güneydə baş vermiş 1941-

1946-cı illər milli-azadlıq mübarizəs (bəzi hallarda bu hərəkata "21 Azər" hərəkatı deyilir) ilə bağlı, sayı bir o qədər də çox olmayan tədqiqat əsərləri yazılıb. Bu tədqiqatların əsas istiqaməti "21 Azər" hərəkatının yaranma səbəblərini, onun ayrı-ayrı mərhələlərində görülən işlərin əhəmiyyətini, eləcə də bu hərəkatın süqutunun səbəblərini araşdırılmasına yönəlib. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəhs olunan "Hərəkatı" n müasir Azərbaycan tarix elmində tədqiq olunmasını da yetərli hesab etmək olmaz.

Güney Azərbaycanda 1941-1946-cı illər milli-azadlıq hərəkatına obyektiv və düzgün qiymətin verilməsi, əsasən Azərbaycan tarixçilərinə və həmin hadisələrin, bilavasitə iştirakçılarına məxsus olduğu qeyd olunmalıdır. Sovet ideoloji sisteminin təzyiqlərinə baxmayaraq, onlar "21 Azər" hərəkatının baş vermə səbəblərini, onun milliliyini, tarixi əhəmiyyətini daha çox başa düşmüş və dəyərləndirmişdilər.

Qeyd edək ki, problemə müraciət edənlərin böyük bir qismi, əsasən "21 Azər" hərəkatında iştirak etmiş güneyli soydaşlarımızdır. Bu da təbii qarşılanmalıdır. Çünki "21 Azər" hərəkatının sağ qalan iştirakçıları və şahidləri hadisələri daha dolğun və obyektiv şərh etmək imkanına malikdirlər.

Sovet dönəmində 1941-1946-cı illərin milli-azadlıq hərəkatının tarixinə "formaca milli, məzmunca sosialist" prinsipinə əməl etməklə elmi-tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Sovet tarixçilərinin əsərlərinin, demək olar ki, hamısında "SSRİ-nin yardımı ilə başlanan hərəkat", "Sovet dövlətinin diqtəsi ilə fəaliyyət göstərən hökumət", "sovet dövlətinin yardımının kəsilməsi ilə məğlub olan hərəkat" və s. bu kimi fikirlər əsas xətti təşkil etmişdir.

Sovet ideoloji sisteminin sərt senzurası altında Güney Azərbaycandakı milli-azadlıq hərəkatından bəhs edən tarixçi üçün obyektiv elmi-tədqiqat əsəri yazmaq nəinki çətin idi, ümumiyyətlə mümkün deyildi. Olsa-olsa, yalnız problem haqqında müəyyən olunmuş "qırmızı xətt"ə qədər yazmaq olardı. Ondan o yana keçmək olmazdı. Düzdür, hərədən bir Şimali Azərbaycanda yaşayan güneyli soydaşlarımız yazmış olduqları məqalələrində tarixi həqiqətləri olduğu kimi tərənnüm etməyə çalışmışdılar. Buna misal olaraq, Sovet hakimiyyəti dövründə 1946-1947-ci illərdə nəşr olunan və Azərbaycan sovet Yazıçıları İttifaqının bədii ədəbiyyat, icəsənət və ictimai-siyasi məcmuəsi olan "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının ayrı-ayrı saylarında "21 Azər" hərəkatına aid məqalə, hekayə və şeirlərin çap olunduğunu qeyd etmək olar. "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının bir neçə sayında Mirzə İbrahimovun "Cənub hekayələri" adı altında 1941-1946-cı illər hərəkatına aid sil-silə hekayələri çap olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, problemlə bağlı sovet dövründə yazılmış əsərlərdən M.İbrahimovun "Cənubi Azərbaycanda milli-demokratik hərəkat haqqında" məqaləsini, H.M.Həsənovun "Cənubi Azərbaycanda milli-demokratik hərəkat (1941-1946-cı illər)" (bu əsər H.M.Həsənov tərəfindən 1970-ci illərdə doktorluq işi kimi yazılmış, amma müdafiə olunmamış və nəticədə işıq üzü görməmişdir. Əsər yalnız 2004-cü ildə çap olunmuşdur), Z.Z.Abdullayev və N.M.Aqasinin birgə yazdıqları "Müasir İran", C.X.Hacıyevin 1949-cu ildə yazmış olduğu "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli-azadlıq ideyaları (1905-1946-cı illər)" adlı doktorluq

təcrübə göstərdi ki, demokratik hərəkatın həqiqətə çevirmək istədiyi qayə və məqsədlər ictimai varlıq və nəzəriyyəçinin xülyəsi deyildir. Onların həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətin özündə maddi və mənəvi imkanlar yetişmişdir. O biri tərəfdən demokratik hərəkatın irəli sürdüyü məsələlər yalnız bugünkü həyatın yetişdirdiyi məsələlər deyildir. Onları Azərbaycan xalqının bütün tarixi inkişafı hazırlamışdır". Bu fikirlər İranda Azərbaycan türklərinin apardığı milli-azadlıq hərəkatının əsas səbəblərini özündə əks etdirir.

Məlumdur ki, Cənubi Azərbaycanda başlanan milli-azadlıq hərəkatı (1941-1946-cı illər) İran dövlətindən ayrılıb müstəqil dövlət qurmaq deyil, İranın tərkibində muxtar özünüidarəetmə hüqu-

qunu əldə etməkdən ibarət olmuşdur.

M.İbrahimov Güneydəki Milli hökumətin süqutunda Sovet hökumətini günahlandırmamış, əsas diqqəti İranın fars rejiminə yaxından köməklik edən ABŞ və İngilis hökumətlərinə yönəlmişdir.

Əlbəttə, sovet rejimində yaşayıb yaranan insanlar başqa cür yaza bilməzdilər.

Azərbaycan sovet tarixçilərindən Z.Z.Abdullayevlə N.M.Aqasinin birgə yazmış olduqları "Müasir İran" adlı əsərdə, müəlliflər İranın yaxın keçmiş və xüsusən, onun ictimai-iqtisadi vəziyyəti haqqında ümumi məlumat verməyi qarşılıqları məqsəd qoymuşdular. Bu əsərdə tədqiq olunan problemlə bağlı müəyyən məlumatlar əldə etmək mümkündür. Bu məlumatlar Güney Azərbaycandakı 1941-1946-cı illərin milli-azadlıq hərəkatı haqqında deyil, həmin dövrdə baş vermiş hadisələrə ümumiran kontekstindən yanaşıldığını görmək mümkündür.

(ardı növbəti sayımızda)

Vaqif Abışov,
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR**

